

KRÓNKA

MR. CHARLIE NEM VÁLTOZIK MEG

James Baldwin amerikai néger író, akinek *Another Country* (Egy másik ország) és *Nobody Knows My Name* (Senki sem tudja a nevem) című művei ismertek, legújabb művében, a *Blues for Mister Charlie* című színdarabjában, melyet a Dial kiadó könyvalakban is megjelentetett, közvetlenül szól a négerproblémáról. A darabot a New York City színház mutatja be. A *Saturday Review* a színműről a könyv alapján ítélt.

A darabban Richard Henry, Meridian Henry tiszteletes fia New Yorkba kerül, ahova azért küldte édesapja, hogy távollartsa a kellemetlenségektől. Richard azonban a kábítószerek áldozata lesz, s végül hazatér. Otthon nem akarja elfogadni a fehéreknek a feketékkel szemben való viselkedését. Nem akar megalázkodni Lyle Britten előtt, s Britten lelövi. A gyilkost bíróság elé állítják; ezt a négerbarát Parnell James, a helyi lap kiadója harcolja ki. Brittent természetesen felmentik. Baldwin darabjával ugyanazt akarja mondani, amit *The First Next Time* című művével mondott: elfogyott már a feketék türelme. Richard egyik fiatal barátja ezt így fejezi ki: „Több mint egy éve erőszak nélküli tüntetéseket rendezünk, de csupán azt értük el, hogy bejárhatunk a külvárosi könyvtárba, amely már 1897-ben elavult, s melybe már senki sem jár. Ki olvas ebben a városban könyveket? Ezért néhány ezer dollár büntetést fizettünk, Jerome még a kórházban van, s mindnyájan tudjuk, hogy Ruthie sohasem lesz már az az aranyos lány, aki volt. Big Deal... Mégsem kaptunk engedélyt, hogy villanyszerelők, vízvezetékyszerelők legyünk, mégsem sétálhatunk a parkban, gyerekeink nem fürödhetnek a városi medencében. Mégsem szavazhatunk, nem is köthetünk polgári házasságot. Kifizetődik-e hát?” Ezt a kérdést kénytelenek feltenni az összes négernek, még Meridian Henry tiszteletes is, aki pedig addig a keresztény türelem eszméjének hordozója

volt. Meridian barátja, Parnell James, az egyetlen fehér ember a városban, aki rokonszenvez a négerekkel, Britten tárgyalásán ingadozik, s a lelkész, aki mindinkább kételkedik az igazságban, arról beszél, hogy a szószékre a Bibliát és egy revolvvert kell felvinnie. Meridian azt mondja Parnellnak: „Van-e még remény, ha Mr. Charlie nem változhat meg?” Parnell megkérdezi: „Kicsoda az a Mr. Charlie?” „Őn Mr. Charlie — válaszolja Meridian. — Minden fehér ember Mr. Charlie.”

MÉG EGYSZER EICHMANNRÓL

Az Eichmann-perről szóló könyvek közül kétségtelenül Hannah Arendt amerikai író *Eichmann in Jerusalem* (Eichmann Jeruzsálemben) című műve az egyik legérdekesebb. A tanulmány különösen két tétele miatt váltott ki vitát: hogy Eichmann „átlagember” volt, s hogy a zsidó tanácsok, melyeket a haláltáborokban a németek alapítottak, hozzásegítettek a zsidók megsemmisítéséhez. Lionel Abel, a *Partisan Review*-ban ellenkező nézeteket vall.

Eichmann nem volt az az átlagember, akinek átlagos a lelkiismerete — vagy nincs is lelkiismerete — írja Abel. Eichmann; erkölcsi szempontból, szörny volt. Ez természetesen csak a tények interpretálása. Abel véleménye szerint maguk a tények ilyen interpretációt követelnek meg. Jogunk és kötelességünk, hogy Eichmann életében azt tartsuk lényegesnek, amit ő lényegessé tett. Senki sem tagadja, hogy mi volt lényeges az ő életében, amikor náci volt, s azt se tagadhatja senki, hogy tettei erkölcsi szempontból monstruózusak voltak. Vajon Eichmann maga brutális, bűnös, szadista volt? Azt hiszem — írja Abel —, igen, s ezt nem is kell bizonyítanom. Abel emlékeztet arra, hogy Jean-Paul Sartre az antiszemita híres arcképében nem állítja, hogy az antiszemiták brutálisak, bűnösök, szadisták. Sartre mégis gyilkosnak nevezi az antiszemitát. Miért? Azért, mondja Sartre, mert az antiszemita a zsidók előtt nem embernek, hanem természeteti erőnek, lánának, sziklának akar látszani. Ez Gruber Heinrich luteránus lelkésznek arra a kijelentésére emlékezteti Abelt, mely szerint az volt a benyomása Eichmannról, hogy „szikla”, „jéghegy”. Hogy Eichmann szörny volt, arra Abel abból következtet, hogy mint náci ilyen feladatot fogadott el. Eichmann nem volt alárendelt, aki csak teljesíti a parancsokat. Ő maga mondta: „Ha csak a parancsokat teljesítettem volna, bolondnak tekintettem volna magam.” Ismert tény, hogy Eichmann meg akarta hiúsítani Hitlernek azt a tervét, hogy megmentsen 7000 magyarországi zsidó családot. Nem lehet azt állítani, hogy Eichmannak nem volt politikai meggyőződése. Sassennek azt mondta egyszer: „Amikor arra a meggyőződésre jutottam, hogy a zsidókkal azt kell tennünk, amit tettünk, egy igazi nemzetiszocialista fanatiz-

musával dolgoztam ezen." S Eichmannak nem volt oka, hogy hazudjon Sassennek, mint ahogy volt oka, hogy a jeruzsálemi bíróságnak hazudjon.

FELISMERÉSEK LEGIÓJA

Miroslav Krleža elbeszélései *A horvát hadisten* címmel jelentek meg nemrég Budapesten, Csuka Zoltán fordításában. A kötetről s magáról Krležáról a *Kritika* című budapesti folyóirat júniusi számában Nagy Miklós írt.

Irigylésreméltó biztonságu tehetség — mondja Krležáról a magyar kritikus —, aki elkerülte a kisebb-nagyobb buktatókat, amelyek nálunk sok alkotó pályáján okoztak törést: humanizmusa és európaisága nem lohasztotta harcos kedvét, de politikai tudatossága sem csábította tételelességre, egyszerűsítésekre... Költőnk távol áll mindenfajta romantikus népszemlélettől, babonás, pizskos, elmaradott közhonvédeit néha egészen a naturalizmus ízlésén iskolázott kézzel rajzolja meg... Valóban, az egykori impérium népei között nehéz találni még egy író-t, aki oly keserű indulattal és leleplező tisztánlátással fordult a dualizmus ellen, mint Krleža! Magyar versenytársa nincsen, az északi szlávok között is csupán Hašeket állíthatjuk melléje(!). Szenvedélye nemcsak horvát hazafiasságból fakad, nemcsak az állami függetlenség hiányát siratja. Mélyen átérzi azt is, hogy a Habsburgbirodalom a népek felett álló, megmerevedett arisztokraták- és hivatalnokrétegével, poroszos drillű hadseregével, ellenreformációs, barokk katolicizmussal a XX. század és a demokrácia legnagyobb ellensége a Duna-medencében... *A horvát hadisten* művészi eszközeit elemmezve, különösen kettőt kell hangsúlyoznunk: az elemi erejű enciklopedikus, ismertető szándékot, s a groteszk-szatirikus vénát. Valóban, a pályakezdő művész mindent el akar mondani a háború s a katonaelet egyéni és társaslélektanáról, szociológiájáról, trükkjeiről... Bár a szatíra jelenlétét gyakorta érezhetjük a novellákban, az író nem fitogtatja e törekvéseit, majdhogy nem rejti őket. Írói alkatának egyes tulajdonságai az árnyalásra, a jellemek „beleérző” rajzára való hajlam — nem egyeznek a szatíra megkívánta harsányabb, sommázó stílussal, racionalista alaptermészete, nevelő, társadalombíráló szándékai mégis a célzatos gúny fegyvereit adják kezébe...

A Bistrica Lesna-i csatát vizsgálva Nagy Miklós erre a következőre jut:

Már csak egy lépés ettől és Franz Kafkánál vagyunk. A horvát művész azonban mindvégig jobban bízik a közösségben, az emberi értelemben, semhogy ezt a lépést megtegye.

A horvát hadisten nemcsak egy termékeny Sturm und Drang alkotószakasz izgalmas emléke számomra — írja bírálatának végén Nagy Miklós —, hanem tévhiteket is

oszlattott, rokonszenvet is izmosított bennem... Csak az effajta felismerések légiója úzheti el nemzettudatunk kö-deit, hogy a tisztuló égbolt alatt ráismerjünk hasonló külső szorongattatások és lelki válságok neveltjeire: szomszédainkra!

MŰBÍRÁLAT TÖBBES SZÁMBAN

Ugyancsak a budapesti *Kritikában* olvashatunk hosszabb értekezést Füst Milán esztétikájáról. A magyar kritika sokáig hallgatott Füst *Látomás és indulat a művészetben* című hatalmas munkájáról, s csak az utóbbi hónapokban foglalkozott vele érdemlegesen. A *Kritikában* Nyíró Lajos elemzi Füst esztétikáját. Most nem elemzésének módszeréről, kritikai eljárásának elfogadhatóságáról tájékoztatja a krónikás az olvasót. Sokkal érdekesebb itt, a röpké pillantások rovatában megnézni, milyen hangon mondja ki Nyíró a végkövetkeztetéseket Füst esztétikai nézeteiről:

Rokonszenvezünk Füst Milánnak a művészet sajátosságaiért való nyílt kiállításával... Tanulunk művészien megformált esztétikai tapasztalataiból... Esztétikai *konceptója* azonban merőben idegen tőlünk... De e vonatkozásban is tartózkodnunk kell... Vitatkozunk azonban... Mi azt mondjuk... Semmiképpen sem fogadhatjuk el...

Ezek csupán idézetek Nyíró Lajos írásából.

Rokonszenvezünk, tanulunk, tartózkodunk, vitatkozunk, mi... Ez a XX. századbeli kritikusi pluralis majestatis felette furcsa, annál is inkább, mert elrejtí az olvasó szeme elől, voltaképpen kik bírálják, kik vonulnak fel itt a mester ellen. aki épp ezekben a napokban tölti be életének 76. évét, az olvasó nem tudhatja, vajon ő is vitatkozik Füsttel, tanul-e tőle, vagy csak Nyíró Lajos, a kritikus, vagy pedig mások, sokkal többen...

Ki tudja: kritika ez, vagy valami egészen más?

KÍNOS FELELŐSÉG

Elias Canetti német író *Masse und Macht* (Tömeg és hatalom) című művét nemrég adta ki a Claassen Verlag. Az 568 oldalas tanulmánykötetről a *Der Monat* kritikusa igen elismerő hangon ír.

Úgy tetszik, hogy Canetti *Tömeg és hatalom* című műve, melyben a hatalmasokat leplezi le — akár a földön, akár az égen hatalmaskodnak, akár macskák, akár istenek —, címével folytatja azt, amit Le Bon és Ortega y Gasset kezdtek. Le Bon 1895-ben meg akarta vizsgálni „azt a szerepet, melyet a szervezett tömegek játszottak minden időben a népek életében...” „de sohasem olyan

mértékben, mint ma". Ortegát 1930-ban megbabonázta, hogy „a tömegek fölemelkedtek a társadalmi hatalomig”; ezt olyan ténynek tartotta, „amely ebben a pillanatban döntő módon — jó vagy rossz oldalával — hat Európa költészetére”. Habár nekik köszönhetjük, hogy figyelmeztettek a veszélyre, s hogy csökkentették jelentőségét, egyikük sem értette meg se a tömegek általános jelenlétét, se a *foules* és *massas* dialektikus kapcsolatát a hatalommal; mindketten évekkkel, sőt évtizedekkel előbb éltek, mint kellett volna. Canetti, aki 1905-ben született, megérte a háború utáni német korszakot, s ezt írja:

„Érettségi előtt majd három évig Frankfurtban jártam gimnáziumba. A német infláció viharos időszaka volt ez (1921—1924). Szemtanúja voltam, amikor egy aszszony összeesett az utcán az éhségtől. Rathenau meggyilkolása után láttam a Zeilon az első nagy tüntetéseket. Attól a pillanattól kezdve nem tudtam szabadulni a tömegek képétől. Követtem őket, ahol csak lehetett...”

„1924-ben a bécsi egyetemre kerültem. Estéimet írással töltöttem. Alig múltam húszéves, amikor az utcán eszembe ötlött a tömegekről szóló művem gondolata. Mintha megvilágosodott volna valami előttem: elhatároztam, hogy a tömegek tanulmányozásának szentelem életemet.”

„Csak nagyon későn, 1931-ben, miután heves összetűzésbe kerültem Suetonius Caesar-életrajzával és a *Filipo Mario Visconti életrajza* című, olasz humanizmus korabeli pszichológiai remekművel, csak akkor értettem meg, hogy a tömegek tanulmányozása egymagában véve elégtelen. A hatalom alapos és átfogó vizsgálatával kellett kiegészíteni. Művem sorsa evvel hosszú időre meg volt pecsételve...”

„Nem sajnálom az időt, amit erre áldoztam. 1939 óta, amióta Londonban vagyok, húsz év múlt el, s azóta kizárólag a tömegekkel és a hatalommal foglalkozom. A helyzet minden gondolkodó embert egy kínos felelősségre figyelmeztetett...”

TISZTA SZÍVVEL

Huszonhat éves korában meghalt a *Tel Quel* című párizsi avantgardista folyóirat egyik alapítója, Jean-René Huguenin, a *La Côte Sauvage* című regény szerzője. Ez az egy műve híressé tette; halála után felfedezték naplóját, s most *Journal* címmel a párizsi Edition du Seuil adja ki, Francois Mauriac előszavával. A napló néhány részlete, melyet a *Figaro Littéraire* közöl, a mai fiatal nyugati entellektüelek akaratát és szenvedélyeit tárja fel.

1958. február 7. „Meggondolt ember nem remélhet” — mondta Barrès. Ezek a remény legszebb szavai, melyeket ismerek. „Meggondolt ember nem szerethet.” Ezek a szerelem legszebb szavai. A remény és a szeretet szépsége abban rejlik, hogy reméljünk és szeressünk minden

csalódás és csüggedés, minden tény ellenére, értelmünk és a világ ellenére is.

1958. február 18. Ma este utoljára. Arra se lesz időnk, hogy megismerkedjünk. Ölni kell.

Mindent feláldoznék ezért a szereiemért, a szabadságot is. De hogy megmaradjon, azt is fel kellene áldoznom, amiről nem tudok lemondani: a becsületet.

Nem félek a csapásoktól, se a fájdalomtól. Mi több, azt hiszem, hogy a haláltól sem félek. Mindennél jobban bánt az a fájdalom, amit neki okozok.

1958. szeptember 22. Végre néhány percnyi tiszta érzés; csak az az undor zavarta meg, melyet az utóbbi két hónap alatt folytatott életem, a könnyelműség, a banalitás, a közepszerűség miatt éreztem. Keményen elhatároztam, hogy ennek véget vetek.

1958. október 28. Undor, aszály. Hideg vajmaszk az arcomon. Ez a szép acélkék ég már nem ragyog nekem. Semmi se bánt már, semmi se fáj. Szegény vagyok. Senkit sem szeretek.

Kiürültem, hánytam. Döglött szívem úgy füttyül, mint egy léggömb. Ittam, virrasztottam, csaltam, hazudtam.

1958. október 29. Legsürgősebb mai szükségletem, hogy megalázzanak — „hogy visszatérjek önmagamba”.

1960. február 3. Most tudom, merre megyek. Azt is tudom, hogy ingadozás nélkül végigjáróm az utamat. Biztos, hogy ez volt életem utolsó választója. A játék megkezdődött. (...) Hetente hatvan órát kell dolgoznom a regényemen. Holnap kezdem.

1960. október 4. Modern világ. Ez mindenekeelőtt azt jelenti, hogy nem tudunk szeretni.

1961. május 26. Vagy megtartom a szavamat, vagy belehalok az életbe. Már túlságosan régóta a szerencsének, kegyelemnek köszönhetem győzelmeimet, nem akaratomnak.

1962. szeptember 4. Ó, csak túlhaladhassam a mocskot és a fájdalmamat! Csak tiszta legyen a szívem! Tiszta legyen a szívem! Tiszta legyen a szívem. Tiszta legyen a szívem! Én csak így tudok élni.

EGY MEXIKÓI PARASZT ÉS CSALÁDJA

Oscar Lewis amerikai szociológus, a *The Children of Sanchez* (Sanchez gyermekei) szerzője továbbra is a nyomort és a tudatlanságot tárja fel. Legújabb művének címe *Pedro Martinez: A Mexican Peasant and His Family*, azaz Pedro Martinez — egy mexikói paraszt és családja. A könyvet a Random House adta ki. Több mint 500 oldalon egy megkínzott kisember nehéz életútját mutatja itt be Oscar Lewis.

A *New York Times Book Review* ismerteti a könyvet, s a cikkből megtudjuk, hogy Pedro Martinez 1889-ben született egy azték faluban. Háromhónapos volt, amikor apja meghalt, tizennyolc hónapos korában el-

hagyta az anyja, s a rokonok között hányódott. 1914-ben csatlakozott Zapata seregéhez. A húszas években tevékenyen részt vett a politikai életben, s tagja volt az azték parasztok szövetségének. Később kiábrándult a közéletből, s csak az egyéni lázadásra futotta erejéből: adventista lett. A *New York Times Book Review* recenzense szerint Lewis műve annyira összetett, hogy Proustra, Durrellra, esetleg Zolára emlékeztet. Ugyanazt az eseményt több szempontból mutatja be, úgyhogy a tények is másképp mutatkoznak meg. Pedro azt állítja, hogy politikai okokból lett katona, felesége, Esperanza szerint csupán azért csapott fel katonának, mert éhes volt. A parasztok, akik a könyvben önmagukról beszélnek, néha bibliai egyszerűséggel fejezik ki magukat. Egy ezredes halálát például így mondják el: „Az ezredes azt gondolta: ‚Ő, ezek meg akarnak ölni.‘ Nem akart továbbmenni, hanem leült. Guadalupe abban a pillanatban beleeresztett egy golyót. Akkor fölemelték, és börtönbe vették. Másnap eltemették, s akkor az egésznek vége volt”.